

## ستتھ ضروریہ و فصول اربعہ





# ستّه ضروريه و فصول اربعه

اميرعلى شير نوایی

با مقدمه، تصحيح، توضيح و تحشيه

امير نعمتي ليمائي

مهدي قاسم نيا رودسري



سرشناسه: امیرعلی شیرنوازی، علی شیرین کیچکنه، ۸۴۴-۹۰۶ ق.

عنوان و نام پدیدآور:

سته ضروریه و فصول اربعه / امیرعلی شیرنوازی؛ با مقدمه، تصحیح، توضیح و تحشیه امیر نعمتی لیمائی، مهدی قاسم‌نیا.

مشخصات نشر: تهران، لوگوس، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۱۳۶ ص.

شابک: ۹۷۸۶۲۲۶۲۸۸۵۳۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۲۱.

یادداشت: نمایه

موضوع: امیرعلی شیرنوازی، علی شیرین کیچکنه، ۸۴۴-۹۰۶ ق.

موضوع: قصیده فارسی -- قرن ۹ ق.

موضوع: Odes, Persian -- 15th century

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۹ ق.

موضوع: Persian poetry -- 15th century

شناسه افزوده: نعمتی لیمائی، امیر، ۱۳۵۵ - ، مقدمه نویس، مصحح

شناسنامه افزوده: قاسم‌نیا، مهدی، ۱۳۵۶ - ، مقدمه نویس، مصحح

رده بندی کنکره: PIR۵۶۷۳

رده بندی دیویی: ۸۱۴/۳۳

شماره کتاب شناسی ملی: ۶۲۴۷۶۰۳



لوگوس

## سته ضروریه و فصول اربعه / امیرعلی شیرنوازی

با مقدمه، تصحیح، توضیح و تحشیه

امیر نعمتی لیمائی و مهدی قاسم‌نیا رودسری

ویراستار: سید علی اصغر سلطانی

طراح جلد: حسین راست منش

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۳۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۵۳-۸

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید آن به طور کلی یا جزئی، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی،

اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

موبایل مرکز پخش: ۰۹۰۲۱۵۴۰۰۴۲

فروشگاه آنلاین لوگوس

www.irlogos.com

## فهرست

۱	مقدمه
۹	پیشگفتار: شرح احوال امیرعلی شیرنوایی
۱۰	حضور توانمندان در آوردگاه سیاست
۱۶	نگارش و سرایش آثار فراوان به دو زبان ترکی و فارسی
۱۹	الف: آثار ادبی
۲۴	ب: آثار تاریخی
۲۷	ج: آثار رجالی
۲۹	د: آثار فنی و هنری
۲۹	ه: آثار اخلاقی
۳۱	ی: آثار مذهبی
۳۲	و: آثار عرفانی
۳۴	ی: آثار اسنادی
۳۵	و: آثار منتسب
۴۴	پشتیبانی افزون و گسترده از کنشگران عرصه‌های علم، ادب و هنر
۴۵	خدمات و اقدامات عام‌المنفعه
۴۹	سئّه ضروریه
۴۹	دیباچه
۵۱	روح القدس
۶۱	عین‌الحیات: در نعت رسول علیه الصلوات
۶۹	تحفة الافکار: تتبع دریای ابرار
۷۸	قوت‌القلوب: تتبع حکیم انوری
۸۴	منهاج‌النجات: تتبع خاقانی و انوری
۹۳	نسیم‌الخلد: تتبع خاقانی

۱۰۱.....	فصول اربعه
۱۰۱.....	سرطان
۱۰۴.....	خزان
۱۰۷.....	بهار
۱۱۰.....	دی
۱۱۵.....	منابع و مآخذ
۱۲۳.....	نمایه

## مقدمه

سرایش شعر در قالب قصیده دارای پیشینه‌ای به نسبت دیرین در تاریخ کهن ایران بوده و بهره‌جستن از قصیده برای بیان مضامینی چون مدح، هجو، حمد، نعت، وصف، فخر و ... نیز همواره سنتی معمول، مرسوم و مقبول در میان شاعران ایران زمین محسوب شده است. چه بسا می‌توان گفت قصیده دست‌کم تا پایان سده ششم هجری، پرکاربردترین قالب شعری بوده و فرهنگ مردان سخن‌پرور ایرانی چون سنایی غزنوی، خاقانی شروانی، انوری ابیوردی و ... توانمندانه یارای آن یافته بودند ادب پربرار فارسی را با قصاید نغز و ناب خویش غنایی دوچندان بخشند.

در سده هفتم هجری و همزمان با آغاز یورش خانمان سوز مغولان و در پی آن حکومت طولانی مدت جانشینان چنگیزی از میزان عنایت به قصیده و توجه به قصیده‌سرایی فروکاسته شد، دیگر آن رغبت افزون به این مقوله در میان سخن‌سرایان مشاهده نگشت و این قالب‌های شعری غزل و مثنوی بودند که در طریق محبوبیت با برگرفته شدن گام‌های بلند از سوی پراواژگانی چون مولوی، سعدی، حافظ و ... گوی سبقت از قصیده بر بودند. مع‌الوصف، این مهم را نباید بدان معنی پنداشت که زین پس دگر کسی در پی قصیده‌سرایی برنیامد، زیرا کشتی قصیده هیچگاه در دریای ژرف شعر فارسی به گل نشست و در دوره‌های مختلف زمانی به سبب حضور تاریخی نام‌آوران پیش‌گفته و همچنین پارسی‌سرایانی چون عطار، ابن‌یمین، جامی، صائب تبریزی و ... ناگزیر از آن شد تا خود را از لنگر انداختن در لنگرگاه انزوا و گوشه‌نشینی وارهند. گفتنی است، قصیده حتی در برخی

ادوار چون دوره بازگشت ادبی و به ویژه در عصر مشروطیت فرصت و یارای آن یافت تا از نو جانی دوباره یابد و جایگاه پرفراز و رفعت پیشین خویش را کم و بیش به دست آورد زیرا برخی از شاعرانی که به مفاهیم نوین ناشی از رخ نمونی تحولات عصر جدید آگاهی داشتند، قالب قصیده را برای بیان این گونه مضامین به و نیک یافتند. از میان آنان می توان به ملک الشعراء بهار به منزله برجسته ترین قصیده سرای عهد اشاره داشت.

چنان که پیشتر نیز گفته آمد، بازار قصیده سرایی از سده هفتم هجری و قرن ها پس از آن چندان که باید و شاید رونق نداشت و عطف توجه منظوم کنندگان کلام در کفه ترازو بیشتر به جانب قالب هایی چون غزل و مثنوی سنگینی می نمود. امیرعلی شیرنویسی سیاستمدار و فرهنگ مرد نامی سده نهم هجری که در واپسین دهه های حکومت تیموریان می زیست و آثار منثور و منظوم بسیار به دو زبان ترکی (جغتایی) و فارسی از خود به یادگار نهاد نیز بخش عمده ای از طبع آزمایی های شعری خویش را به پیروی از سنت رایج آن روزگار در قالب هایی چون غزل و مثنوی فرجام بخشید. با وجود این، او رخصت نداد ماه بخت قصیده به طور کامل در محاق افتد و با کشیدن کباده سنگین کاری سترگ به پردازش کلام و سرایش سخن در این قالب هم دست یازید. این دفتر را کاری به قصاید ترکی نوایی نخواهد بود و سطور آن تنها به قصاید فارسی ده گانه وی اختصاص خواهد داشت و امید است از این رهگذر تلاش چنان به ثمر نشیند که مانع از دست شدن قلم در غرقاب سخن و لغزش آن در آشوبگاه گفتار شود.

شایسته و بایسته یادآوری است، رکن الدین همایون فرخ که دیوان فارسی نوایی به سعی و اهتمام او در ایران انتشار یافته، در تعلیقاتی که بر کتاب یادشده نگاشت، آورده است که نوایی را تنها یک قصیده فارسی به نام تحفه الافکار بوده است.<sup>۲</sup> شماری از پژوهشگران نیز

۱. در صفحات آتی مطالبی به نسبت مفصل درباره شرح احوال نوایی خواهد آمد. با وجود این، برای آگاهی افزون تر در این باره بنگرید به امیر نعمتی لیمائی، بررسی زندگی سیاسی و واکاوی کارنامه علمی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی امیرعلی شیرنویسی، (تهران: وزارت امور خارجه و مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۳).

۲. نوایی، امیرعلی شیر، دیوان امیر نظام الدین علی شیرنویسی «فانی»، به اهتمام رکن الدین همایون فرخ، (تهران: اساطیر، ۱۳۷۵)، ص ۵۹.



اشتباه وی را تکرار داشته‌اند،<sup>۱</sup> گویی علت این گمان نادرست آن بوده است که آنان در روند تحقیقات خویش تنها به دیوانی تکیه کرده‌اند که همایون فرخ منتشر داشته است، نسخه‌ای که در آن تنها یک قصیده دیده می‌شود. از دیگر سوی، پژوهندگانی که چنین باوری داشته‌اند شاید به دلیل ناآشنایی با زبان ترکی و یا هر دلیل دیگر از سایر آثار نوایی بهره‌ای نگرفته‌اند زیرا او در تعدادی از آن‌ها و از جمله در *محاكمة اللغتين* از قصاید ده‌گانه خویش یاد کرده است.<sup>۲</sup> این قصاید ده‌گانه را امیرعلی شیرنوایی در دو مجموعه مجزا گردآوری کرد که نخستین آن راسته ضروریه نام نهاد و دربرگیرنده شش قصیده است و آن دومی را اسم به *فصول اربعه* معین داشت که دربردارنده چهار قصیده است.

در جهت گردآوری و تصحیح قصاید فارسی نوایی که در این دفتر همه آن‌ها به صورت یک جا به خوانندگان دوستدار ادب پیشکش خواهد شد، کنکاش و تلاش بسیار صورت گرفت تا دسترسی به نسخ خطی مرتبط میسر شود. شوربخانه کندوکاوها چندان که رهگشا بنماید مؤثر واقع نشد زیرا از یک سوی در آن دسته از نسخه‌های دست‌نوشته دواوین و آثار نوایی که در کتابخانه‌های ایران موجود است به جز در دو نسخه، کمتر اثری از قصاید فارسی می‌توان جست<sup>۳</sup> و از دیگر سوی، امکان دستیابی به نسخه‌های خطی مضبوط در دیگر نقاط دنیا که گمان وجود قصاید فارسی نوایی در آن‌ها می‌رفت نیز فراهم نیامد، آن هم به دلیل وجود دشواری‌هایی که چگونگی و چرایی رخ نمودن آن‌ها بر اهل تحقیق چندان پوشیده نیست. بدین روی، راهکاری دیگر به ذهن متبادر شد تا شاید با به کار بستن آن رؤیای انتشار کلیه قصاید فارسی نوایی در ایران محقق شود. برای نیل به این هدف، بنا بر

۱. به عنوان نمونه بنگرید به: صغری بانو شگفته، شرح احوال و آثار فارسی امیرعلی شیرنوایی متخلص به فانی، (تهران: الهمدی، ۱۳۸۷)، ص ۳۰۰.

۲. امیرعلی شیرنوایی، *محاكمة اللغتين*، مقدمه و تصحیح و تحشیه حسین محمدزاده صدیق (تهران: اختر، ۱۳۸۷).

۳. شایسته و بایسته است یاد شود در یکی از این نسخه‌ها که همان نسخه مورد استناد رکن‌الدین همایونفرخ است، تنها قصیده تحفة الافکار را می‌توان دید و در آن دیگر فقط چهار قصیده را به صورت کامل با نام‌های روح‌القدس، عین‌الحیات، منهج‌النجات و قوت‌القلوب می‌توان یافت. گفتنی است، نسخه دست‌نوشته مورد اشاره با شماره ۲۸۶۶ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران نگهداری می‌شود.

آن قرار گرفت تا از نسخ گوناگون انتشار یافته این آثار در سه کشور ایران، ازبکستان و افغانستان استفاده شود؛ امری که اگرچه شاید چندان کافی و بسنده نمی‌نمود، اما شروط لازم را برای رسیدن به هدف غایی تدارک می‌دید. از این رهگذر به سه نسخه دگرسان و متفاوت دیده افکنده و از آن‌ها بهره برگرفته شد. نخست، نسخه‌ای که مطابق با نسخه منتشر شده در جلد بیستم مجموعه آثار امیرعلی شیرنوایی، چاپ ازبکستان بوده است و در تارنمای کتابخانه ملی امیرعلی شیرنوایی تاشکند به صورت برخط می‌شد از آن سود جست.<sup>۱</sup> دوم، نسخه‌ای که در کشور افغانستان منتشر شد و البته تنها قصاید شش‌گانه سته ضروریه را شامل بوده است<sup>۲</sup> و سوم، دیوان فارسی امیرعلی شیرنوایی که در تهران انتشار یافته است و تنها یک قصیده از قصاید شش‌گانه سته ضروریه را در بر داشته است.

پیامد بهره‌ور شدن از نسخ دست‌نوشته و منتشره یادشده آن شد که از مجموع قصاید ده‌گانه، پنج قصیده در سه نسخه، یک قصیده در دو نسخه و چهار قصیده تنها در یک نسخه در دسترس قرار گیرد. اگر چه به هیچ‌وجه نمی‌توان کاستی‌های احتمالی ناشی از کمبود نسخ برای تطبیق و تصحیح را انکار کرد، اما رونما شدن اختلافات و افتراقات گسترده در نسخه‌های منتشره و معدود نسخه‌های خطی ناقص هویدا داشت که روند پیش‌گرفته می‌تواند تا اندازه‌ای کارآمد باشد<sup>۳</sup> و نیز می‌تواند برای انتشار نسخه‌ای کامل از قصاید فارسی نوایی آن‌هم با اندک‌ترین اشکالات احتمالی، راهنما شود.

برای تصحیح این قصاید امکان آن نبود که هیچ‌یک از نسخ را چونان نسخه اساس به کار برد.<sup>۴</sup> همچنین، به سبب محدودیت‌های موجود پیش‌گفته میسر نبود که تنها به یک روش تصحیح پایبندی نشان داد. بنابراین، روش تصحیح، آمیخته‌ای شد از شیوه‌های

۱. نیازمند یادآوری است این نسخه به الفبای لاتین ازبکی است. جهت دسترسی نگاه کنید به:

<http://navoi.natlib.uz>

۲. عبدالعلی نوراحراری، امیرعلی شیرنوایی به انضمام سته ضروریه و ترجمه خمسۀ المتحیرین و محاکمة اللغتين (هرات: احراری، ۱۳۹۳).

۳. درباره چندانگی‌های موجود در نسخ به صورت پاورقی در متن تصحیح شده سخن به میان خواهد آمد.

۴. به جز در تصحیح قصاید فصول اربعه که استفاده از تک نسخه منتشر شده در ازبکستان امری ناگزیر می‌نمود.